

Жумабек кызы Гүлкан, Апышова Базаргүл Токтосуновна
ЭТНОМАДАНИЙ БИЛИМ БЕРҮҮ

Жумабек кызы Гүлкан, Апышова Базаргүл Токтосуновна
ЭТНОКУЛЬТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Znumabek kuzu Gulkan, Apyshova Bazargul Toktosunovna
ETHNOCULTURAL EDUCATION

УДК:378.02.372

Аннотация. Аталган макаланын актуалдуулугу тарбиянын түгөнгүс көрөңгөсү катары эсептелинген этномаданий билим берүү аркылуу көп улуттуу калкыбыздын кылымдарды карыткан каада-салттары, үрп-адаттары, ырым-жырымдары, керемет элдик оюндары, майрамдары, кайталангыс коллоритке эгедер кол өнөрчүлүгү, билим берүүдө, таалим-тарбиянын соолгус булагы катары каралгандыгы. Ошондой эле анын өнүгүү багыттары, структуралык моделдери, аныктамалары, этномаданий компетенттүүлүктү балада калыптандыруу маселелери макалада негизги аспект катары таанылып, билим берүүдөгү этномаданияттын орду, билим менен маданияттын ортосундагы карым-катнаштар, ар кандай билим моделдеринин коомдук эволюцияга жараша өзгөрүүсү, этномаданий билимдин максат, мазмунунун жогоруда аталган талаптарга ылайык өсүп-өнүгүү маселелери каралат. Бул позициядан алганда, кыргыз адабияты сабагында өсүп келе жаткан жаш муундарга эзелтеден бери сакталып келе жаткан көп улуттуу элибиздин ишенимдерин, каада-салттарын, искусствосун этномаданий билим берүү аркылуу калыптандыруу аталган макаланын максаты болуп саналат.

Негизги сөздөр: этномаданият, этномаданий билим берүү, таалим-тарбия, окутуу, билим, билимдин максаты, билимдин мазмуну, бала, адабият, каада-салт.

Аннотация. Актуальность упомянутой статьи заключается в том, что через этнокультурное образование, которое рассматривается как неисчерпаемое проявление образования, многовековые традиции, обычаи, обряды, чудесные народные игры, праздники, неповторимые по колориту ремесла, в образовании, как неисчерпаемый источник образования. Также в статье основными аспектами признаны направления ее развития, структурные модели, определения, вопросы формирования этнокультурной компетентности у детей, место этнокультуры в образовании, взаимосвязь образования и культуры, смена различных моделей образования по В связи с социальной эволюцией цель и содержание этнокультурного образования рассмотрены выше. Вопросы роста и развития будут рассмотрены в соответствии с указанными требованиями.

С этой точки зрения цель данной статьи заключается в том, чтобы сформировать для молодого поколения, подрастающего на уроке кыргызской литературы, через этнокультурное образование.

Ключевые слова. этнокультура, этнокультурное образование, образование, обучение, воспитание, цель образования, содержание образования, ребенок, литература, традиция.

Annotation. The relevance of the mentioned article is that through ethnocultural education, which is considered as an inexhaustible manifestation of education, centuries-old traditions, customs, rituals, wonderful folk games, holidays, unique in color crafts, in education, as an inexhaustible source of education. Also in the article the main aspects are recognized as the directions of its development, structural models, definitions, issues of formation of ethnocultural competence in children, the place of ethnoculture in education, the relationship between education and culture, the change of various models of education according to In connection with social evolution, the purpose and content of ethnocultural education are considered above. The issues of growth and development will be considered in accordance with the specified requirements. From

this point of view, the purpose of this article is to form for the young generation growing up in the lesson of Kyrgyz literature, through ethnocultural education.

Key words: *ethnoculture, ethnocultural education, education, training, upbringing, the purpose of education, the content of education, child, literature, tradition.*

Киришүү. Маданият – адамзаттын бардык жетишкендиктеринин жыйындысы катары жапайы жаратылыш дүйнөсүнөн айырмаланып, адам өзү жараткан «экинчи табият» катары каралат. Ал элдин руханий байланыштары катары улуттун, көп улуттуу маданияттын жана жалпы элдин басып өткөн тарыхый тагдырын бирдиктүү тыгыз байланыштырып, бириктирип турат. Англис тилинде маданият “cultros” “адат, салт, ишенимдер” деген маанини түшүндүрүп, маданият сөзү көбүнчө адамдардын белгилүү бир топторунун белгилүү бир мезгилдеги жашоо образы, жалпы үрп-адаттары жана ишенимдери, белгилүү бир доордун же элдин салттары, цивилизациялары, жетишкендиктери катары чечмеленет [1.119] Ал эми илимде маданият темасы көтөрүлгөндө “этнос” темасы да кошо көтөрүлөт. Анткени маданият этноско бириккенде гана өнүгүп-өсүп өзүнүн өзгөчө баалуулуктарын сактап калат. Академик Ю.В. Бромли этносту социалдык-маданий көрүнүш катары караган. Ал этникалык жамаатты бир аймакта тарыхый жактан калыптанган адамдардын туруктуу, көп муундуу жыйындысы катары мүнөздөп, ата-бабалардын байыркы теги, жалпы тарыхый тагдыры, жалпы салттары, маданияттары, жашоо өзгөчөлүктөрү, жалпы аймак жана тили боюнча биригип, маданияттын жана психиканын жалпы белгилерин гана эмес, салыштырмалуу туруктуу мүнөздөмөлөргө ээ болуусу, ошондой эле алардын окшоштуктарын жана башкалардан айырмасын атап көрсөткөн. Ал эми бул жагдайда орус этнологу С.В. Лури этноско төмөнкүдөй аныктама берет: “Этнос – бул дүйнөдөгү адамдын иш-аракетинин мүнөзүн аныктоочу спецификалык моделдер менен мүнөздөлгөн жана ар бир коом үчүн өзгөчө кандайдыр бир нерсени сактоого багытталган өзгөчө моделдерге ылайык иш жүргүзгөн социалдык жамаат. Узак убакыттан бери биргеликте өнүккөн, анын ичинде ири социалдык-маданий өзгөрүүлөрдүн жыйындысы» [2,34]. Бул жагынан алганда, С.В.Лури этнос менен маданиятты биргеликте карап, этнологиялык маданиятты коомду кармап турган жана аны кыйроодон сактаган структура катары эсептейт. Этномаданият – «этнос» жана «маданият» деген эки сөздөн куралып, элдин маданияты жөнүдөгү илим деген маанини билдирип турат. Тактап айтканда этномаданият – коомдун өсүп – өнүгүүсүнүн белгилүү бир деңгээлин мүнөздөп көрсөткөн, адам коому тарабынан түзүлгөн материалдык жана руханий баалуулуктардын [5.10] катары каралат.

Колдонулган метод: Илимий теориялык

Талкуу жана натыйжа. Ар бир улут өзүнө гана тиешелүү материалдык жана рухий дөөлөттөргө ээ. Материалдык маданият катары ар бир элдин жашоого шарт түзүү үчүн муктаждыктан улам өз колу менен жасалган буюм-тайымдары, архитектуралык курулуштары ж.б. эсептелинет. Алар убакыт өткөн сайын улуттук дөөлөткө айланган мурастар, улам мезгилдин алмашуусу менен жаңыланып, оңдолуп, түзөтүлүп муундан-муунга сакталып келген баа жеткис байлыктар. Ал эми рухий дөөлөт же рухий байлык болсо, улуттун, элдин жашоо-турмушу менен кошо жашап, кошо өнүгүп, элдин ички канжанына сиңип калган салт-санаасы, үрп-адаты, тамак-ашы, улуттук ондары, музыкасы ж.б.у.с. маданияттардын жыйындысы катары, улутка таандык болгон асыл сапаттар болуп эсептелинет. Алар элдин жашоого болгон көз карашынан, ички терең ой жүгүртүүлөрүнүн негизинде пайда болот. Улуттук маданият өзүнүн маңызы жана бүтүндөй табияты боюнча улуттук психологияны, улуттук өзгөчөлүктөрдү, алардын адеп-ахлактык аң-сезимин жана ар улуттагы элдердин жекече сезимин ачык чагылдырууга жөндөмдүү. Этномаданиятты өз ара аракеттенүүнүн көп функционалдуу системасы катары аныктоодо жана структуралаштырууда анын предметинин өзүн жана аны коштоп жүрүүчү салттар, үрп-адаттар, баалуулуктар сыяктуу системаларын бөлүп көрсөтүү зарыл. Этномаданият – этносту сактоого жана анын жашоо шарттарын кайра жаратууга багытталган аны өздөштүрүү үчүн этноско мүнөздүү болгон ыкмалардын жыйындысы [3,124]. Анын өсүп-

өнүгүүсүнө маданий кабылдоо, ксенофобия, интернационалдаштыруу, социалдаштыруу процесстери салым кошот. Жогорудагы процесстерден өзгөчө баса белгилөөчү процесс социалдаштыруу процесси. Бул процесс адамдын коомдо маданий нормаларга ээ болуу менен инсан катары жетилишине өбөлгө түзүп, инсандын коомдук маанилүү белгилеринин комплексин камтыйт, ал адатта адамдын коомдогу жүрүм-турумунун жана иш-аракетинин ар кандай социалдык топтор менен байланышта болуусунун аспектилери катары каралат. Социологиялык көз караштан алганда инсандын эң маанилүү баалуулуктары катары каада-салттарды, адеп-ахлакты, ырым-жырымдарды кабыл алуусун жана өздөштүрүүсүн чагылдырган баалуулук багыттары сыяктуу инсандык сапаттар, ошондой эле коом үчүн зарыл болгон билимдердин, көндүмдөрдүн, адаттардын белгилүү бир жыйындысы болуп саналат. Ошентип, адам баласынын коомдо инсан катары калыптанышында социалдык чөйрөнүн жана этномаданияттын ролу зор мааниге ээ экендиги талашсыз.

Табият адамда жүрүм-турумдун айрым түрлөрүн гана сиңиргендиктен жеткиликтүү аң-сезимге, жүрүм-турумга ээ болуу жараяны ар кандай сырткы чөйрөнүн таасиринен улам ишке ашат. Ал эми коомдо активдүү иш-аракеттерди баштоодон мурун адам инсан катары калыптынышы керек, башкача айтканда тийиштүү чөйрөдө өзүн алып жүрүү, коомго аралашуу сыяктуу иш-аракеттер билим жана тарбиясыз ишке ашыруу мүмкүн эмес, атап айтканда инсанды окутуу жана тарбиялоо инсанды калыптандыруунун негизги элементи экендиги талашсыз.

Адатта билим берүүнүн зарыл структуралык компоненттери окутуу жана тарбиялоо болуп саналат, алар өз кезегинде инсанды калыптандыруунун негизги элементтерин түзөт. Баланы окутуп, билим берүүдө алдын ала белгиленген маалыматтарды, алардын касиеттерин, теориясын окуучуга сиңирүү менен чектелбестен, маданият анын бөлүктөрүн да стихиялдуу өздөштүрүүгө өбөлгө түзүү зарыл экендигин эске алуу керек. Баланын инсан катары өнүгүүсүнө тарбиянын субъектери катары аны курчап турган чөйрө аныктап айтканда, ата-энеси, достору, тууган-туушкандары, мугалимдери ал эле эмес адабий чыгармалардагы каармандар же кинодогу элестүү каармандар гана эсептелинбестен ошол улуттун каада-салты, үрп-адаттары, ойногон оюндары, ар кандай ишенимдеринин да ролу зор экендиги баарыбызга белгилүү. Аныктап айтканда адамдын коомдо активдүү инсан катары калыптанышынын негизги кыймылдаткыч күчү бул – этномаданият болуп эсептелинет. Этномаданият түптөлөт жана өздөштүрүлөт, аны өздөштүрүү билим алуу аркылуу ишке ашат.

Ар кандай улуттун кан жанына сиңген үрп-адаттары, каада-салттары, ишенимдери, өз алдынча баракка жазылбаса да мыйзам катары таасирдүү эрежелерди, улуттук дөөлөттөрдү өздөштүрүүнүн натыйжасында бала инсан катары калыптанат жана жүрүм-туруму жөнгө салынат. Этномаданияттын инсандын калыптанышына тийгизген таасиринин эң маанилүү фактору – этнопедагогика. Этнопедагогика муундан муунга элдин социалдык-экономикалык жана адеп-ахлактык тажрыйбасын алып жүрүү милдетин аткарат.

Элдик каада-салттардын, үрп-адаттардын, эне тилинин тарбиялык маанисинин зор экендигин өткөн доордун чыгаан мугалими Коменский баса белгилеп, жогору бааласа, немистердин көрүнүктүү мугалими А.Дистервег “жалпы билим берүүнүн” жактоочусу болгондугуна карабай “Педагогикага маданий жактан калыптанган билим берүү принцибин киргизип, жалпы адамзатка баруучу жакыныраак жана жеткиликтүү жол этномаданияттын бөлүктөрү аркылуу ишке ашат” – деп эсептейт. Ал эми К.Д.Ушинский өзүнүн педагогикалык системасынын негизи катары улуттук тарбия берүү принцибинин негизин койгон. Ал улуттуулук бардыгы үчүн жалпы тубаса ык экенин, ага билим дайыма таяна алаарын айткан [4.71]. «Элдин педагогикалык маданияты» деген түшүнүктүн түпкү маңызын биринчи жолу академик Г.Н.Волков «Этнопедагогика» деген эмгегинде белгилеген. Ар кандай ыкмалардын жана каражаттардын инсанга таасир этүүсүнүн натыйжалуулугуна улуттук психологияны билүү менен гана жетишүүгө болот. Билим берүүдө улуттук психологияга, философияга, маданиятка таянуу инсанды өнүктүрүүдө жана калыптандырууда универсалдуу идея экендиги талашсыз. Жогоруда айтып өткөндөй

ар бир элдин педагогикалык маданиятынын негизин этнопедагогика түзөт. Каада-салттардын жана үрп-адаттардын жардамы менен эл эмгектик, адеп-ахлактык, эстетикалык, физикалык, диний тарбиянын негиздерин жаратат. Каада-салт жана ырым-жырым, үрп-адат жана адеп-ахлак элдик педагогикалык көз караштардын мазмунун аныктайт. Анын пикири боюнча, «педагогикалык маданият – бул элдин материалдык жана руханий маданиятынын чөйрөсү, ал түздөн-түз билим берүү менен байланышкан [4.72] деп баса белгилейт. Жалпылап айта турган болсок жогорудагы айтылган пикирлер канчалаган доорлор алмашса да Калыгул айткандай: “Устаранын мизиндей курч заманда” да баланын инсан катары калыптануусундагы этномаданий билим берүү актуалдуу боюнча калууда. Этномаданий билим берүү бул – эне тили жана маданий салттарга үйрөтүү, ошондой эле дүйнөлүк маданий салттарга байыр алдыруу аркылуу инсандын этномаданий адептүүлүгүн сактоо, өнүктүрүүнү көздөгөн таалим-тарбия. Азыркы коомдогу бирден-бир маанилүү маселелердин бири – руханий жана улуттук ан-сезимдин кайра жаралуусу [6.171]. Бул маселенин чечилиши билим берүү тармактарында этномаданий багыттагы билим берүү менен тыгыз байланышта каралат. Этномаданий билим берүүнүн мааниси жана негизги функциясы – жаштарды этномаданий жактан калыптандыруу болуп саналат. Кыргызстандын жалпы билим берүүчү орто мектептеринде этнопедагогикалык билим берүү боюнча теориялык негиздемелер жана методикалык көрсөтмөлөр «Кыргыз мектептеринде предметтик билим берүүнүн концепциялары» (1994), «Маданиятка шайкеш таалим-тарбия» (1995) сыяктуу расмий документтерде орун алган. Аталган концепцияларга ылайык мектептеги, айрыкча гуманитардык багыттагы сабактардын окуу программалары, окуу китептери улуттук-маданий баалуулуктардын негизинде кайра иштелип чыккан [6,171]. Кыргыз Республикасында элге билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясынын максаты – бул илимди, маданиятты жана билим берүү процессин түрк элдеринин тарыхын, Чыгыштын, Орто Азия өлкөлөрүнүн жана Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештигинин көчмөндүү маданиятын дүйнөлүк тарыхтын контекстинде дүйнө таануучулук синтездөөнүн негизинде жаш муундарды окутуп тарбиялоонун жогорку сапатын камсыз кылгыдай билим берүүнүн улуттук моделин калыптандыруу болуп эсептелет. Өсүп келе жаткан муундарды улуттук маданият, элдик каада-салт, ыймандык жана эстетикалык баалуулуктар менен тааныштыруу, ошол эле учурда аны жалпы адамзаттык баалуулуктар менен айкалыштыра ишке ашыруу. Бул идея айрыкча башталгыч билим берүү, тил жана адабият, тарых, география жана башка предметтик концепцияларда кеңири чагылдырылган. [6.72].

Ал эми кыргыз адабияты сабагында этномаданий билим берүүдө улуу рух байлыктарын камтыган фольклордук бай казынабыз улуу “Манас” эпосу баш болгон, Арстанбек, Жеңижок, Токтогул сыяктуу төкмө акындарыбыздын ыр саптарындагы терең маанилүү санат-насыяттар, Карамолдо, Ниязаалы созолонтуп черткен залкар күүлөр, Боогачы, Мусалар созгон керемет обондор, ооздон-оозго айтылып жүргөн үрп-адатка толгон фольклордук чыгармалар, кыргыздын рухун, духун, психологиясын, философиясын өз чыгармаларында чагылдырган Чыңгыз Айтматов баш болгон Түгөлбай Сыдыкбеков, Аалы Токомбаев, Төлөгөн Касымбеков сыяктуу жазуучулардын чыгармаларын таалим-тарбиянын алтын кору катары алсак болот. Алсак кыргыз адабиятынын фондундагы кандай гана чыгарма, роман, драма, поэзия болобу баарында кыргыз элинин жарык дүйнөгө келгенден тартып, аны менен кош айтышканга чейинки турмушун коштоп жүргөн жашоонун ар кандай кырдаалдарында колдонула турган эрежелери: оозантуу, сүйүнчүлөө, азан чакырып ат коюу, жэнтек берүү, бешик той өткөрүү, тушоо кесүү, сүннөткө отургузуу, уул үйлөө, кыз узатуу, маркумду акыркы сапарга узатуу жана башка салттары чагылдырылат. Аталган ар бир салттар улуттун өзүнчө аткарылуучу жөрөлгөлөрдөн, ырым-жырымдардан жогоруда аталган жалпы элдик салттын аткарылышы катары ар бир адамдын ага карата болгон мамилеси менен туюндурулат. Дал ушундай улуу байлыкты жаш муунга сиңирүү, өнүктүрүүгө жол көрсөтүү кыргыз адабияты сабагында ишибиздин максатына ылайык каралды.

Корутунду. Жыйынтыктап айтканда, кыргыз адабияты сабагы аркылуу этномаданий негизде билим жана тарбия берүү окуучуларды өздөрү жашап жаткан өлкөнүн түпкүлүктүү элинин тарыхый мурастары, көөнө салттары, байыртадан келе жаткан таалим-тарбия эрежелери менен ар тараптуу жана терең таанышууга мүмкүнчүлүк берет ошондой эле этномаданий негизге таянып билим берүү аркылуу кыргыз адабияты сабактарынын таасирдүүлүгүн, таалимдүүлүгүн арттырып, улуттук дөөлөттөрдү кастарлап сактоого, кыргыз тилинин мындан ары өнүктүрүүгө мындан ары жол ачат.

Кыргыз эли байыртадан маданиятка бай эл экендигине таянуу менен ал маданиятты келечек муунга бөксөртпөй өткөрүп берүү үчүн мектеп программасындагы гуманитардык бардык сабактар маданият менен интеграцияланып өтүлүүсү жана жада калса этномаданиятка багытталган ийримдердин көбөйүүсүн сунуштайбыз.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Аверкиева Ю.П. История теоретической мысли в американской этнографии. – М.,1979
2. Баллер Э.А. Преемственность в развитии культуры.- М.,1969
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.,1990
4. Кон И.С. Ребенок и общество. – М.,1998.
5. Кыргыз элинин этномаданиятынын совет доорундагы абалы Чыңгыз Айтматовдун көркөм иликтөөсүндө- Б.: 2011
6. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Кыргыз педагогикасы (энциклопедиялык окуу куралы). - Б.: 2004